

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شناخت هنر

گرافیک

سید رضا حسینی

انتشارات مارلیک

سرشناسنامه	: حسینی، رضا، ۱۳۴۸ -
عنوان و پدیدآور	: شناخت هنر گرافیک/ مولف رضا حسینی.
مشخصات نشر	: تهران : مارلیک، ۱۳۸۶
مشخصات ظاهری	: ۲۲۰ ص: مصور، جدول، نمونه.
شابک	: 964-6130-84-4
وضعیت فهرست نویسی :	
یادداشت کلی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۱۶ - ۲۲۰
موضوع	: گرافیک -- تاریخ.
موضوع	: خط -- تاریخ.
موضوع	: کتاب آرایه -- تاریخ.
رده بندی کنگره	: ۹ ش ۵ ح / NC۹۹۸
رده بندی دویی	: ۷۶۰
شماره کتابخانه ملی	: ۴۵۱۳۷-۸۵ م

انتشارات مارلیک

تلفن : ۶۶۴۰۹۸۷۷ - ۶۶۴۰۲۰۵۷ - ۶۶۴۰۲۹۱۴

نام کتاب: شناخت هنر گرافیک

ناشر: انتشارات مارلیک

تألیف : سید رضا حسینی

طراحی جلد و صفحه آرایه: مژگان زندوکیلی

ویرایش فنی متن : اردشیر بروجنی

تیراژ: ۱۸۰۰ جلد

نوبت چاپ : اول / ۱۳۸۶

شابک ۹۶۴-۶۱۳۰-۸۴-۴ ۹۶۴-۶۱۳۰-۸۴-۴ ISBN 964-6130-84-4

فهرست

۳۰.....	اعصار پایانی تمدن باستان اروپا	مقدمه
۳۰.....	ابزار و مواد کتابت در یونان و روم	فصل اول
۳۱.....	خطوط آرامی در آسیای میانه	تعریف و مفاهیم اولیه گرافیک سنتی و مدرن ۹
۳۲.....	تصویرسازی در ایران باستان	فصل دوم
	فصل سوم	خط و کتابت در تمدنهای باستانی ۱۳
۳۹.....	خط، مصورسازی و چاپ در هند و خاور دور ..	پیدایش خط ۱۴
۴۰.....	خطوط هندی	خط و کتابت در بین النهرین باستان ۱۶
۴۰.....	خط دره سند (یا قبل هند)	خط و کتابت در مصر باستان ۱۸
۴۰.....	خطوط هندی	خط ماقبل عیلامی ۱۹
۴۲.....	مصورسازی در هند.....	خط تصویری هیتی ۱۹
۴۴.....	نگارگری در سلسله های مغولی هند.....	خط اوگاریتی..... ۲۰
۴۴.....	تکنیک نگاره های مغولی	خط بیلوسی باستان ۲۱
۴۵.....	بابر	خط سینائی ۲۱
۴۶.....	ناصرالدین محمد همایون	خط الفبائی (سامی) ۲۳
۴۶.....	ابوالفتح جلال الدین مطهر اکبر	خط عبری باستانی ۲۴
۴۸.....	نورالدین محمد جهانگیر	خط آرامی ۲۵
۴۹.....	شهاب الدین محمد صاحب قران ثانی شاه جهان	خطهای لیبی ۲۶
۴۹.....	عالمگیر اول و امپراطوران پس از وی	خط توردتانی ۲۶
۵۰.....	جلدهای هندی	خطهای میخی - صامتی ۲۶
۵۲.....	خط در خاور دور	خط و کتابت در ایران باستان ۲۷
۵۳.....	مصور سازی و چاپ در خاور دور	خط و کتابت در یونان و روم ۲۹
۵۳.....	چین	یونان کلاسیک ۲۹
۵۵.....	کره	اترسکها ۲۹
۵۶.....	ژاپن	جمهوری روم ۲۹

ترکهای ایغور ۵۶

فصل چهارم

خط و خوشنویسی در دوران اسلامی ۵۷

شناخت انواع خطوط اسلامی ۶۰

سرچشمه خط عربی (جزیره العرب) ۶۰

خط کوفی ۶۰

خط نسخ ۶۲

خط ثلث ۶۲

خط توقیع ۶۲

خط رقاع ۶۴

خط محقق و ریحان ۶۴

خط تعلیق ۶۴

خط دیوانی ۶۵

خط طغری ۶۵

خط مثنی ۶۵

خط معما ۶۶

خط نستعلیق ۶۶

خط شکسته نستعلیق ۶۷

ابزار - اصطلاحات و قواعد خوشنویسی ۶۸

فصل پنجم

تصویر، مصور سازی و کتاب آرای در

دوران اسلامی ۷۵

کتاب و تحولات آن در اعصار اولیه اسلامی ۷۶

اسلام و چاپ ۷۷

هنر صحافی و جلدسازی در اسلام ۷۸

جلدی سازی قبطی و جلدهای صدر اسلام ۷۸

جلدهای عربی ۷۹

ابزار و مواد و تکنیک نگارگری در ایران ۸۱

ویژگی و خصائص نگارگری ایرانی ۸۲

مکاتب نگارگری در ایران ۸۲

مکتب جهانی عباسی ۸۳

مکتب سلجوقیان ۸۵

دوره ایلخانیان ۸۶

مکتب تبریز ۸۶

آل اینجو (مکتب شیراز) ۸۸

مظفریان (تبریز) ۸۹

مکتب بغداد - تبریز (جلایریان) ۸۹

تیموریان ۹۱

مکتب شیراز تیموری ۹۲

مکتب هرات ۹۳

تیموریان و ترکمانان ۹۶

کمال الدین بهزاد ۹۶

مکتب بخارا ۹۷

آغاز سلسله صفوی (مکتب دوم تبریز) ۹۸

مکتب قزوین ۱۰۰

مکتب اصفهان ۱۰۲

آخرین پادشاهان صفوی ۱۰۳

پیروان رضا عباسی ۱۰۴

شیوه اروپایی مآب ۱۰۶

مکتب افشاریه و زندیه ۱۰۸

مکتب قاجار ۱۰۹

نقاشی قهوه خانه‌ای ۱۱۱

هنر صحافی و جلد سازی در ایران اسلامی ۱۱۲

فصل ششم

هنر ترکان عثمانی (۱۲۹۹ تا ۱۹۲۲ میلادی) ۱۱۷

فصل هفتم

کتابت و کتاب آرای در اعصار میانه اروپا ۱۲۳

نسخه های خطی صدر مسیحیت و بیزانس

(روم شرقی) ۱۲۴

کتابت و کتاب آرای در دوره های پس از

امپراطوری روم غربی ۱۲۵

هیبرنوساکسون ۱۲۶

کارولنژیان ۱۲۷

دوره اوتونی ۱۲۹

شیوه رومانسک (رومی وار) ۱۲۹

گوتیک ۱۳۱

تولید کتاب در خارج از دیرها ۱۳۲

نگارش گران خصوصی ۱۳۲

ابزار و مواد نگارش در اعصار میانه ۱۳۳

فصل هشتم

مصور سازی_ کتاب آرای و چاپ

- در اروپا (رنسانس) ۱۳۵
رنسانس آغاز (قرن ۱۵) ۱۳۶
اصلاح خط ۱۳۶
چاپ کتاب با قالبهای چوبی ۱۳۷
گوتنبرگ و صنعت چاپ در آلمان ۱۳۷
چاپ در سایر کشورها ۱۳۸
ایتالیا ۱۳۸
فرانسه ۱۳۹
اسپانیا ۱۳۹
انگلستان ۱۳۹
پراگ ۱۳۹
لهستان ۱۳۹
اسلاوهای جنوبی ۱۳۹
اولین آثار چاپی تبلیغاتی ۱۳۹
نوآوریهای جدید در عرصه تزئین
و تجلید کتب ۱۴۰

فصل نهم

پیشکسوتان چاپهای دستی هنری در اروپای پس

- از رنسانس ۱۵۱
کالکوگرافی ۱۵۲
بولینو (بیورین) ۱۵۲
پونتاسکا (درای پونیت) ۱۵۶
متراتین تا (مزوتینت) ۱۵۸
آکوافورته (اچینگ) ۱۵۹

فصل یازدهم

ابداعات جدید در هنر گراور سازی،

- مصور سازی و چاپ در اروپا ۱۶۹
چاپ و تحولات آن ۱۷۰
چاپ برجسته ۱۷۱
گور ۱۷۲
مسطح ۱۷۲
طراحان و نقاشان (قرون ۱۹ و ۲۰ میلادی) ۱۷۳
گرایشهای اجتماعی ۱۷۳
نقاشان و کتاب آرای ۱۷۹
چاپهای دستی هنری و سبکهای جدید ۱۸۱
چاپ سنگی (لیتوگرافی) رنگی ۱۸۴
چاپ سیلک اسکرین (سریگرافی) ۱۸۵

فصل دوازدهم

چاپ و مصور سازی جدید در ایران

- (قرن ۱۳ هجری به بعد) ۱۸۹
پیدایش چاپ مکانیکی در ایران ۱۹۵
روزنامه و روزنامه نویسی در ایران ۱۹۵

فصل نهم

کتاب و کتاب آرای و چاپ از قرن ۱۶

- تا پایان قرن ۱۸ م ۱۴۳
حرفه چاپ و نشر ۱۴۴
آلمان ۱۴۴
ایتالیا ۱۴۴
فرانسه ۱۴۴
هلند ۱۴۴
انگلستان ۱۴۴
سوئیس ۱۴۴
اسپانیا ۱۴۵
شمال اروپا ۱۴۵
اروپای شرقی ۱۴۵
روسیه ۱۴۵
قاره آمریکا ۱۴۵
چین ۱۴۵
ژاپن ۱۴۵

فصول چهارم، پنجم، ششم و هفتم این کتاب به بررسی خط و کتابت و تصویرگری در اعصار میانه بخصوص در دوره‌های اسلامی ایران می‌پردازد و دلیل اهمیت دادن به خط و خوشنویسی و نگارگری ایران اسلامی، اهمیت این مباحث در شرح دروس دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی و همچنین ارج نهادن به تمامی هنرمندان کشور بزرگ ایران است.

از فصل هشتم تا پایان فصل دوازدهم با توجه به تقسیم بندی تاریخی مطرح شده توسط بسیاری از مورخین که دوره‌های بشر را به سه عصر باستان، سده‌های میانه و عصر جدید تقسیم می‌کنند، به بررسی مصورسازی، کتاب آرائی و چاپ در اعصار جدید می‌پردازد.

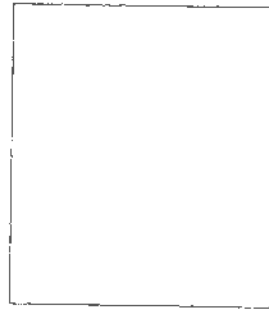
و اما، فصل پایانی کتاب، نظری اجمالی دارد به تاریخچه طراحی گرافیک و ظهور شاخه‌های مختلف در گرافیک مدرن. بررسی رشته‌های مختلف مرتبط با گرافیک در این فصل به معنای بررسی تکنیکها و روشهای اجرایی در این شاخه‌ها نیست، بلکه به طور کلی تعاریف اولیه و شناختی در خصوص این رشته‌ها مطرح می‌گردد تا خواننده محترم با کلیات این شاخه‌ها آشنا شود.

گرافیک معاصر در ایران مورد بررسی چندانی قرار نگرفته است و آنهم به چند دلیل و یکی از دلایل مهم آن این است که اگر ما به بررسی اجمالی گرافیک معاصر در اروپا پرداخته‌ایم بخاطر ضرورت و اهمیت آن مباحث در شکل‌گیری گرافیک مدرن است، چرا که مجموعه آن تحولات توانسته است به گرافیک مدرن و تنوعات در آن منجر شود و آن تحولات نیز به سایر کشورها و از جمله ایران منتقل شده است. تنها می‌ماند ذکر تمامی هنرمندان و استادان بنام این رشته از رشته‌های هنری و آثار برجای مانده از آنها که امید است، در کتابی دیگر که طرح آن از طرف اینجانب در دست بررسی است، به انجام برسد، ولی در صورت نیاز خوانندگان نظر آنها را به کتب دیگری که بعضاً می‌تواند به این مهم کمک نماید، جلب می‌نمایم، نام این کتب در فهرست منابع و مأخذ، ذکر شده در پایان کتاب آمده است.

در پایان لازم به ذکر است که این کتاب تنها تلاشی در حد توانائی و استطاعت اینجانب بوده که با مطالعه کتب مختلف و ویرایش و تنظیم آنها در فضائی پراز مشغله‌های مختلف ذهنی، همانی شده است که در پیش روی شماست.

این کتاب را تقدیم می‌کنم به روح هنرمند بزرگ گرافیک ایران مرتضی ممیز و محضر تمامی هنرمندان و بزرگواران در عرصه‌های مختلف هنری، باشد که مورد قبول واقع شود.

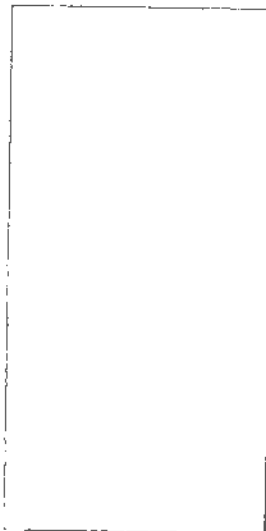
سید رضا حسینی

فصل اول

تعريف و مفاهيم اولیه گرافیتا

سنتی و مدرن

مهمترین احساسی که بشر توانسته است از طریق آن به ارتباط دست یابد دیدن است، و دیدن مهمترین حس است که در ارتباط با یک اثر هنری و یا آثار دیگر و به خصوص آثاری که تحریک کننده این حس از حواس پنجگانه باشد نقش مهمی را ایفاء می‌نماید. انسان در همان زمانی که برای انتقال افکار و ایده‌های خود از طریق سخن گفتن احساس نیاز کرد، از حس بینائی جهت انتقال و درک بیشتر مفاهیم بصری نیز بهره گرفت. گفتگو و مبادله مفاهیم از طریق سخن گفتن همواره با تجسم و نمایش تصویر کامل می‌گردیده است و از تمام امکانات بصری بهره می‌گرفته است. هرچند که در جریان واقعی دیدن مابقی حواس انسان نیز جهت درک بهتر به کمک او آمده‌اند. به همین دلیل است که در کشور ما واژه «ارتباط تصویری» برای رشته‌ای تحت عنوان گرافیک نیز به کار می‌رود یعنی آثاری دیداری یا تصویری که جهت تسهیل در امر ارتباطات به کار می‌روند. (ارتباط تصویری)

اما نکته مهم و قابل توجه در تمیز آثار دیداری با آثار ارتباط تصویری، نفوذ عناصر خلاقانه و هنری در این ارتباط است که رشته ارتباط تصویری را به عنوان شاخه‌ای از رشته‌های هنری مطرح می‌نماید و آن را از سایر شاخه‌های ارتباطی و ارتباطات جدا می‌کند.

ارتباط تصویری (گرافیک)

هر پدیده‌ای در طول تاریخ براساس نیاز بشر و رفع قسمتی از خواسته‌های فیزیکی و غیر فیزیکی او شکل می‌گیرد و مراحل تکامل و تحول را روز به روز طی کرده و در قالبهای جدیدی خود را به منصه ظهور می‌رساند.

شاید تا یک قرن پیش صحبت راجع به رشته‌ای تحت عنوان گرافیک بعید به نظر می‌رسید، اما می‌بینیم که امروزه چگونه این شاخه از شاخه‌های هنری جایگاه

خود را در بین جوامع مستحکم کرده و بعنوان یکی از پدیده‌های ضروری و مهم مطرح می‌گردد. قبل از هر چیزی بهتر است تعاریف گرافیک را مورد بررسی قرار دهیم:

واژه گرافیک از مصدر یونانی "Graphen" به معنای نوشتن گرفته شده است. ریشه آن در اصل به معنای «خراشیدن» «حک کردن» و «نقر کردن» است. در روشهای تکثیر قدیمی، روی سنگ یا مس را با عملی شبیه خراش دادن منقش می‌کردند و پس از برگرداندن آن روی کاغذ، تکثیر را انجام می‌دادند که به آن طراحی خطی گرافیک اطلاق می‌گردید.^۱

در «واژه نامه مصور هنرهای تجسمی آ» می‌خوانیم: در معنای «graphic Arts» آمده است: «انواع نقاشی و کنده کاری و برجسته کاری بر روی فلز و چوب و سنگ و مانند آنها برای چاپ که امروزه شامل طرح و ترسیم پوستر و نمودارهای خطی، آرمهای تجاری و صنعتی، تصاویر و نقوش روی جلد کتاب و نشریات و علائم اقتصادی و راهنمایی نیز می‌شود» در جایی دیگر و در «فرهنگ اصطلاحات هنری آ» می‌خوانیم: «مترادف هنر ترسیمی؛ تصویر سازی، نمودار یا طرح همراه با موضوعات چاپی». کلمه graph به معنای نمودار، ترسیم نموداری، نمایش هندسی، چاپ و به صورت پسوندمثل لیتوگراف (چاپ سنگی) سائیز موگراف (زلزله نگاری) و... آمده است.^۴

در همان منبع در مورد گرافیک آمده است: «چاپی - چاپشو - نموداری - ترسیمی (وابسته یا مربوط به نموداریا ترسیم هندسی). و در همان جا در مورد graphic Arts آمده است: هنرهای چاپی - هنرهای چاپشو - هنرهای نقش پرداز - هنرهای گرافیک. در کاربرد معاصر در اصطلاح به هنرهایی می‌گویند که هدفشان تهیه آثاری است که صرف نظر از وظیفه تبلیغاتی یا تجارتي در نهایت به چاپ می‌رسند. از دهه ۱۹۶۰ به بعد برخی از صاحب نظران این اصطلاح را با

«graphics» معادل شمرده و برای هر دو معنای واحدی در نظر گرفته‌اند و آنرا برای معرفی هر شکل از بیان هنری اعم از طراحی یا چاپ دستی که برخطوط، علائم و حروف چاپی بیشتر از رنگ تکیه کند به کار می‌برند، نقش‌پردازی چاپی، نگارگری چاپ و...

به هر حال صرف نظر از آنچه در تعاریف مذکور بیان گردید مراحل پیدایش و تکوین و تکامل گرافیک را می‌توان به سه دوره متمایز از یکدیگر تقسیم بندی نمود:

۱- در این مرحله هنرمندان بدون آشنایی با این لفظ در عمل از طریق خلق آثار هنری و تصویری و خطی سعی در ایجاد ارتباط بصری با سایر افراد را دارند. از همان بدو پیدایش خطوط تصویری و بعد از آن و ایجاد حروف‌الفبا و سپس جدا شدن تصویر از الفباء تا پیدایش چاپ به انحاء مختلف هنرمندان سعی نموده‌اند تا از طریق تصویر با یکدیگر ارتباط برقرار نمایند.

در این دوره هنر گرافیک از یک سو با نقاشی و از سوی دیگر با خوشنویسی مرزهای مشترکی داشت و به‌طور عمده در هنر کتاب آرائی متجلی می‌گردید اما با پیدایش و رواج چاپ ابعاد جدیدی در هنر گرافیک پدید آمد.

۲- مرحله بعد معنی امروزی گرافیک مصطلح می‌گردد و از حدود پنج قرن پیش آغاز می‌شود، اختراع صنعت چاپ در انواع شکل‌های نخستین آن، عامل مؤثر این شکل‌گیری بود. و هنرمندان مختلفی سعی می‌کنند تا با بهره‌گیری از این صنعت آثاری را خلق نمایند که به تعبیری نوعی گرافیک هنری به مفهوم غیر تجاری آن بوده‌است. از آثار این هنرمندان در فصل پیشکسوتان چاپهای دستی اروپا صحبت می‌کنیم. به این مرحله از خلق آثار گرافیکی اصطلاح "گرافیک سنتی" می‌دهیم.

۳- با گذشت زمان و ورود به دوران جدید صنعتی به خصوص در قرن بیستم و توسعه امکانات و فن آوری، مدارس و سازمان‌هایی برای آموزش مفاهیم جدید و گسترده گرافیک تشکیل شد که از آن جمله می‌توان به مدرسه "باهاوس" در آلمان و نظایر آن در سایر کشورهای صنعتی اروپا اشاره نمود. در این مدارس زمینه‌های نوین گرافیک باهدفها و کاربردهای مشخص سریعاً رشد کرد و این حرکت پویا تا امروز همچنان ادامه دارد. به این مرحله از رشد گرافیک اصطلاح "گرافیک نوین" می‌دهیم.^۵

از نقطه نظر تقسیم بندی هنرها معمولاً هنرهای مختلف را به سه گروه مشخص تقسیم بندی می‌نمایند:

۱- هنرهای تجسمی (پلاستیک)

۲- هنرهای نمایشی (دراماتیک)

۳- هنرهای مصوت (فونتیک). گرافیک شاخه‌ای از هنرهای تجسمی است که ابعاد کاربردی آن به خصوص در دهه‌های اخیر و با پیشرفتهای تکنیکی و دیجیتالی افزایش زیادی پیدا کرده است تا جایی که هنر گرافیک به‌عرصه هنرهای نمایشی و سینما نیز نفوذ پیدا کرده است.

امروزه می‌توان آثاری را در رشته گرافیک جستجو نمود که کاملاً هنری و محض خلق شده و ارتباطی به سفارش دهنده نداشته و طراح گرافیک مشخصاً آن را با میل و اراده خود ساخته و پرداخته نموده است. در این‌گونه آثار گرافیکی هنرمند آزادی بیشتری دارد و بیان تصویریش سالم‌تر و ناب‌تر است، ولی در آثار کاربردی سفارش دهنده، حلقه واسطی است که ارتباط بین هنرمند با اثر خلق شده را تا حدودی قطع نموده و طراح گرافیک در خدمت تولید کنند کالا یا سفارش دهنده اثر گرافیکی است. نکته دیگری که ورود کشورهای مختلف را به مرحله گرافیک نوین و رد شدن از مرز گرافیک سنتی را نوید داده است، نحوه

آشنایی هنرمندان آن کشورها با آن قسمت از گرافیک است که ما در اصطلاح به آن ابزار و تکنولوژی گرافیکی لقب می‌دهیم. یعنی آن که مثلاً در کشورهای اروپائی بخاطر آشنایی آنها با صنعت چاپ و پس از آن اختراعات و ابداعات جدید عرصه‌ای را فراهم می‌آورد تا هنرمندان گرافیک بهتر بتوانند خود را با نیازهای جامعه هم‌مانگ نموده و از آن پیشرفت‌ها بهره‌برداری نمایند. وقتی بحث از ابداعات جدید در عرصه گرافیک می‌نمائیم فقط منظور ما پیشرفت‌های مختلف در راستای چاپ نیست بلکه امروزه، گرافیک آنقدر گسترش پیدا کرده که در تمامی ابعاد یک جامعه رسوخ نموده است.

"امروزه گستردگی گرافیک خیلی بیشتر از آن است که تکثیر حاصل از چاپ معرف کاملی برای آن باشد. غیر از نشانه، پوستر جلد کتاب، تمپر پستی، صفحه آرایی کتاب و مجله و روزنامه و کاتالوگ و بروشور، طراحی بسته بندی و زمینه‌های بسیار متنوع دیگر در کارهای چاپی که همه جزء آثار گرافیک هستند، گرافیک معاصر در قالب "تیتراژ"، نقاشی متحرک (انیمیشن) و کاربردهای دیگر به سینما - تلویزیون و صفحات نمایشگر رایانه راه یافته است. فنون گرافیکی عکاسی، طرح‌های گرافیکی رایانه‌ای، فرمها و رنگ‌های لباسها و دکورها و عناصر ارتباطات محیطی، هنر گرافیک را به حیطه‌های عکاسی، رایانه، نقاشی، مجسمه سازی، معماری، طراحی صنعتی و هنرها و فنون دیگر کشانده است." گرافیک نوین امروزه آنقدر گسترش پیدا کرده است که خود به شاخه‌های مختلفی تقسیم شده است و هر کدام از این شاخه توانسته‌اند در جهت رفع حوائج بصری و ارتباطی انسان امروزی به کمک او بیایند و علاوه بر اطلاع رسانی در امور مختلف به حس زیبایی شناسی او نیز کمک نمایند. شاخه هائی از قبیل: تصویر سازی - پوستر - گرافیک محیطی - تبلیغات - اعلانات -

انتشارات - مطبوعات - نشانه و آرم - فتوگرافیک - گرافیک و رسانه‌های جمعی - انیمیشن - بسته‌بندی - مولتی مدیا - دیجیتال گرافیک و...

جهت آشنایی مختصر با این رشته‌های گرافیکی در فصل سیزدهم این کتاب توضیحاتی ارائه نموده‌ایم. با توجه به بررسی مختصری که از زمینه‌های تاریخی و شکل‌گیری گرافیک در طول زمان در این فصل ارائه دادیم، در فصل‌های بعدی سعی می‌نمائیم که به طور مفصل سرچشمه‌های شکل‌گیری گرافیک (یا به طور اخص مصور سازی) را از ابتدای تاریخ تا امروز مورد بررسی قرار دهیم.